

Területi Statisztika

Közzététel: 2022. május 26.

A tanulmány címe:

A mentális határok és távolságok jellemzői a londoni magyarok 2019. évi felmérése alapján

Szerző:

Kriska Olivér

<https://doi.org/10.15196/TS620302>

Az alábbi feltételek érvényesek minden, a Központi Statisztikai Hivatal (a továbbiakban: KSH) Területi Statisztika c. folyóiratában (a továbbiakban: Folyóirat) megjelenő tanulmányra. Felhasználó a tanulmány, vagy annak részei felhasználásával egyidejűleg tudomásul veszi a jelen dokumentumban foglalt felhasználási feltételeket, és azokat magára nézve kötelezőnek fogadja el. Tudomásul veszi, hogy a jelen feltételek megszegéséből eredő valamennyi kárért felelősséggel tartozik.

- 1) A jogszabályi tartalom kivételével a tanulmányok a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény (Sztj.) szerint szerzői műnek minősülnek. A szerzői jog jogosultja a KSH.
- 2) A KSH földrajzi és időbeli korlátozás nélküli, nem kizárólagos, nem átadható, térítésmentes felhasználási jogot biztosít a Felhasználó részére a tanulmány vonatkozásában.
- 3) A felhasználási jog keretében a Felhasználó jogosult a tanulmány:
  - a) oktatási és kutatási célú felhasználására (nyilvánosságra hozatalára és továbbítására a 4. pontban foglalt kivétellel) a Folyóirat és a szerző(k) feltüntetésével;
  - b) tartalmáról összefoglaló készítésére az írott és az elektronikus médiában a Folyóirat és a szerző(k) feltüntetésével;
  - c) részletének idézésére – az átvevő mű jellege és célja által indokolt terjedelemben és az eredetihez híven – a forrás, valamint az ott megjelölt szerző(k) megnevezésével.
- 4) A Felhasználó nem jogosult a tanulmány továbbértékesítésére, haszonszerzési célú felhasználására. Ez a korlátozás nem érinti a tanulmány felhasználásával előállított, de az Sztj. szerint önálló szerzői műnek minősülő mű ilyen célú felhasználását.
- 5) A tanulmány átdolgozása, újra publikálása tilos.
- 6) A 3. a)–c.) pontban foglaltak alapján a Folyóiratot és a szerző(ke)t az alábbiak szerint kell feltüntetni:

„Forrás: Területi Statisztika c. folyóirat 62. évfolyam 3. számában megjelent, Kriska Olivér által írt, A mentális határok és távolságok jellemzői a londoni magyarok 2019. évi felmérése alapján c. tanulmány”

- 7) A Folyóiratban megjelenő tanulmányok kutatói véleményeket tükröznek, amelyek nem esnek szükségképpen egybe a KSH, vagy a szerzők által képviselt intézmények hivatalos álláspontjával.

A mentális határok és távolságok jellemzői a londoni magyarok* 2019. évi felmérése alapján

Characteristics of mental boundaries and distances among Hungarians in London, based on a 2019 survey

Kriska, Olivér

Szegedi Tudományegyetem,
Gazdaság- és Társadalomföldrajz
Tanszék
E-mail: szte.geo.ko@outlook.com

A Magyarországról történő kivándorlás esetében fontos szempont a már kivándorolt magyarok életének és mindennapjainak vizsgálata. Az országhatár átlépése csak az első azon határok közül, amelyekkel a vándorló találkozik, ráadásul erre még alaposan fel is tud készülni. A megérkezést követően azonban számos továbbival is szembekerül, melyek normabeli vagy szokásbeli határokhoz köthetőek. Az új környezethez való alkalmazkodással együtt jár az ezzel kapcsolatos tér-képek és képzettársítások kialakulása, egyes területekhez és embercsoportokhoz mentális határ társítása, melyeket a vándorló igyekszik elkerülni, míg másokhoz pedig vonzódni kezd. A tanulmány célja, hogy bemutassa a Londonban élő magyarság mentális határait és képzettársításait saját környezetével és a „hazával”, Magyarországgal, valamint az itthon maradókkal kapcsolatban. A világvárosi környezet, a sokszínűség intenzíven hat az ott élő magyarság életvitelére. A Londonba érkező magyarokat nagyon eltérő hatások érik. A szerző által végzett felmérés adatainak elemzése során azonosított klaszterek azt mutatják, hogy a londoni magyarok nem alkotnak homogén csoportot, ugyanis a londoni környezetükkel, az anyaországgal és az itthon élőkkel kapcsolatban is eltérő mentális határok alakultak ki bennük.

Kulcsszavak:
mentális határok,
londoni magyarság,
kivándorlás,
hazavándorlási szándék

The world of scientific research has already covered the study of emigration from Hungary from many aspects and on many topics. At the same time, an important aspect of the phenomenon is the study of daily life of

* A tanulmányban a Londonba kivándorolt magyarok csoportját azonosító londoni magyarok és londoni magyarság egymás szinonimái.

Hungarians who have already emigrated. Crossing the border is only one type of border that a migrant has to face, and he or she can be thoroughly prepared for such a crossing. However, upon arrival, the individual is forced to “cross other kinds of boundaries” in many ways, may these be normative or customary boundaries. Slow adaptation to the new environment, spatial images of this environment, associations are formed; what areas, what groups of people will be the ones you will try to avoid, which mental boundaries you associate with, and which territories you are most attracted to. The aim of the study is to present the mental boundaries and associations of Hungarians living in London in relation to their environment and their “homeland”, Hungary, and to those who remained home. The world-urban environment and diversity have an intensive effect on the way of life of the Hungarians living here. Hungarians arriving to London are affected by significantly different effects. The clusters identified during the data analysis show that Hungarians in London do not form a homogeneous group. They have different mental boundaries in relation to their London environment and also to the motherland, towards the people who live there.

Keywords:

mental borders,
Hungarians in London,
emigration,
intention to emigrate

Beküldve: 2021. február 25.

Elfogadva: 2021. július 15.

Bevezetés

Az Európai Unió keleti bővítése óta eltelt évtizedekben egyre jelentősebb vándorlás Magyarországot is erőteljesen érinti. Az ezzel kapcsolatos kutatások jelentős része a kvantitatív adatokkal mérhető folyamatokra összpontosít (Abel–Sander 2014), így a küldő országra (Siskáné Szilasi et al. 2017) és a célterületre, annak a társadalmára, gazdaságára gyakorolt hatások (Drinkwater et al. 2009, Peri 2012), vagy a bevándorlókhoz kapcsolódó térbeli különbségek bemutatására (Kincses 2019). A kivándorolt közösségekről a legtöbb felmérés az integrációt vizsgálja, tehát azt, hogy milyen téren és milyen mértékben tudtak beilleszkedni. A kutatásokban kiemelt figyelmet kapnak a vándorlási politikák, azok hatékonyságának elemzése (Boros et al. 2013,

Czaika–De Haas 2013), továbbá a hazavándorlás (remigráció) lehetőségei és a hozzá tartozó kihívások is (például Lados et al. 2013, Lados–Hegedűs 2017, 2019, Illés–Kincses 2008, Glorius 2018, Farkas–Dövényi 2018), különösen a demográfiaileg kedvezőtlenebb helyzetben lévő egyes posztszocialista országok esetében. A vándorlási kutatásokból a hozzáférhető szakirodalom szerint gyakran hiányzik a vándorlókra ható tényezők vizsgálata, amelyek által mentális távolság és határ alakulhat ki a vándorlók és a küldő, valamint a fogadó ország lakosai között is. Ehhez kapcsolódik jelen tanulmány kiindulópontja, a bordering fogalma, amely a határok, az elkülönülés (különböző léptékeken megvalósuló) társadalmi folyamataira terjed ki. A másik kulcsfogalom az othering, amely magyarul leginkább másításként, a mássá válásként határozható meg (Scott 2020, Weis 1995). Mind a bordering, mind az othering folyamataiban nagy szerepe van a napi gyakorlatnak és a szubjektivitásnak, melyekre e kutatás is kiemelt figyelmet fordít.

Jelen tanulmány a vándorlás kevésbé kutatott kérdéseire keres választ azáltal, hogy a Londonba érkező magyarok mentális határait vizsgálja londoni környezetük és Magyarország irányába. Ennek jelentőségét annak megismerése adja, hogy a megfelelő integrációt vagy éppen a hazavándorlást milyen tényezők segítik elő, vagy éppen milyenek hátráltatják. A kutatás során alkalmazott transznacionalizációs és a mentális határokra vonatkozó elméleti keret újfajta megközelítésmódot kínál a vándorlási kutatások számára.

Bordering és mentális határok

A határkutatás a földrajz, ezen belül a politikai földrajz klasszikus területe, amely számos új szemponttal gazdagodott az elmúlt évtizedekben. E folyamat részeként megerősödött a határok kritikai megközelítése, amely nem pusztán vonalként, térként és politikai-gazdasági intézményként tekint az államhatárokra, hanem olyan komplex rendszerként értelmezi azokat, melyet a társadalom a saját tevékenységével újratermel (Van Houtum 1999, Bauder 2011). Ez az újratermelés pedig nem kizárólag nemzetek feletti (szupranacionális), nemzetállami, gazdasági vagy egyéb intézményi szinten jöhet létre, hanem az egyének szintjén is. Az (állam)határok társadalmi újratermelése tehát az egyének cselekvéseivel, a határhasználat jellegzetességeivel, a határhoz és a túloldalhoz képzett társítások, attitűdök által is végbemegy.

A határok jelentése és térbeli helyzete az említettek alapján tehát az elmúlt évtizedekben egyre tágabbá és többretegűvé vált, valamint mindinkább azonosítható a társadalmi élet különböző területein, elszakadva a konkrét államhatároktól (Newman 2006, Kolossov–Scott 2013, Gyelnik 2019). Mi kell mindehhez? Nagyon egyszerűen fogalmazva kell egy bináris elválasztás, amely létrehoz két csoportot. Az emberek szeretnek csoportokhoz tartozni, a legtöbbször olyan emberekkel kívánnak közösséget alkotni, akikkel valamilyen formában hasonlítanak egymáshoz (Hogg et al. 2008). Ezen – akár területileg, akár társadalmilag – elzárt közösségek létehez elen-

gedhetetlen a „mi-ők”, az „itt-ott”, a „kívül-belül” vagy más hasonló elkülönítő jelzők használata. Az önazonosság erősítéséhez, a fennálló rendszer újratermeléséhez és a csoport működésének elismeréséhez ezen elkülönítések gyakran használatosak, továbbá előtérbe kerülnek a vélt és valós különbségek is (Van Houtum–Van Naerssen 2002). A kettős meghatározáson túlmenően fontos a „mi-ők” közötti távolság meghatározása (Newman 2006), akár objektív, de még inkább szubjektív szempontok szerint is. A határok – és nem csak az államhatárok –, Janus-arcúak (Van Houtum–Van Naerssen 2002, 2011). Ez azt jelenti, hogy az összetartozás érzését keltik mindazokban, akik a csoport belső tagjai, ezzel egy időben pedig kizárnak másokat, így a csoportba bejutás társadalmi-gazdasági-politikai helyzettől függően nagyon eltérő mértékű lehet.

Ahogy azt a bevezetőben említettem, a kutatás szemszögéből a vázolt „othering” és az ehhez tartozó „bordering” folyamatoknak nagy a jelentőségük. Ezeket nem csupán a hivatalos, állami szereplők formálják, a hétköznapi emberek ugyanúgy részesei. Az, hogy ki mit gondol a (mentális) határ túloldalán élőkről, milyen mértékű a különbözőség érzete, mind-mind hozzájárul az említett mentális határ létrejöttéhez és formálódásához.

Az újratermelés fontos szempontja tehát az emberek fejében kialakult mentális távolság és az ehhez kötődő mentális határ. Utóbbi egy adott társadalmi csoport fejében és szemléletében kialakult nézet egy másik terület lakóival szemben (Hardi 2009). Annál erősebb a mentális határ, minél nagyobb a mentális távolság a két csoport között. Természetesen maga a mentális távolság sem feltétlenül jellemezhető teljesen kvantitatív módon, hiszen elsősorban az egyének gondolatain, érzésein alapul. Megkísérelhető a mentális távolság becslése például a társadalmi-gazdasági élet egyes dimenzióit megragadó demográfiai, kulturális, gazdasági mutatókkal, azonban ez nem feltétlenül jár együtt mentális-határ-érzettel.

Az általunk érzékelt mentális határok nemcsak a gondolatainkat befolyásolják, hanem a cselekedeteinket is. Nem szívesen haladunk át olyan területen, amellyel szemben erős mentális határt érzünk (Letenyei 2005). Ez a terület lehet egy ország, egy városrész vagy egy utca is.

Az is kijelenthető, hogy hiába szüntetünk meg egy fizikai határt, ha az a fejünkben még generációkon keresztül megmarad, és a határt mint jelenséget számos esetben érzékelhetjük a mindennapokban is (Bioteau 2007, Laine 2016). Tulajdonképpen minden olyan emberi tulajdonsághoz vagy jellemzőhöz, amely több változóval rendelkezik (nem, vallás stb.) köthetünk határokat (Shore 1997), amelyek nemcsak érzékelhetőek, hanem aktívan befolyásolnak is bennünket, viselkedésünket az idegennel és a térben, sőt önazonosságunkat is formálják.

A mentális-határ-érzet szerves részét képezi az egyén önazonosságának. Brubaker (2002) szerint a nemzetiség (és az önazonosság) nem csak passzív tényező a világban, hanem sokkal inkább perspektívákat jelent a világra. A mentális határokkal kapcsolatos jelenségek gyakran társadalmi szinteket ölthetnek, és egy adott társadal-

mi csoport önazonosságának részét képezheti egy adott terület vagy egy másik csoport felé érzett mentális határ, előítéletekkel karöltve. Mindezek alakításában pedig továbbra is jelentős szerep jut a nemzetállamnak, a nemzetállami kormányoknak; a kommunikációval és a világ megismerésének korlátozásával ugyanis befolyásolható a társadalom valódi tapasztalaton alapuló mentális képének kialakulása (Hardi 2009).

A londoni magyarok vizsgálata során több szempontból is megjelenik a mentális határok kérdése. Egyrészt a beköltöző vándorokban kialakul egyfajta mentális kép a városról. Mely területeken mi a jellemző, mely környékeken jár leginkább a mindennapjai során, mely területeket ismer a legjobban, és melyeket igyekeznek elkerülni, milyen irányba mutatnak a mentális határok, amelyek térbeli viselkedését befolyásolják? Másrészt fontos szempont az anyaország, az „otthoniakkal” kapcsolatos mentális távolság és mentális-határ-érzet kutatása is. A beköltözés után London formálni kezdi az egyének önazonosságát (Ehrkamp–Leitner 2006), és egyesekben erősebb, másokban gyengébb mentális távolság alakul ki az anyaország felé. Míg egyesekben megerősödik korábbi önazonosságuk, addig másokban ez gyengül, egyre kevésbé kötődnek korábbi azonosságtudatukhoz. Utóbbi kialakulásának és erősségének vizsgálata azért fontos, mert jelentősen befolyásolja a kivándoroltak hazavándorlási szándékát. Alapvető kérdés viszont az, hogy milyen folyamatokban vesznek részt és milyen hatások érik a kivándoroltakat a transznacionalizáció folyamatában, melynek során a bevándorló nem szakítja meg minden kapcsolatát az anyaországgal, de nem is asszimilálódik a célterület társadalmába, így részt vehet mindkét ország életében (Ehrkamp–Leitner 2006), legalábbis amíg erre késztetést érez.

Transznacionalizmus és vándorlás

A globalizáció egyre inkább kiterjedő és kiteljesedő folyamata hozzájárult ahhoz, hogy a gazdasági, politikai, társadalmi, szociális kérdések átíveljenek a nemzetállami kereteken, azaz transznacionális kapcsolatok nemcsak gazdasági szervezetek és intézmények, politikai integrációk során alakulnak ki, hanem az egyének szintjén is (Vertovec 1999, 2009, Fabula et al. 2017). Ehhez szükség volt az elmúlt évtizedek technológiai és közlekedési fejlődésére is, amely hozzájárult a világ különböző, egymástól távol lévő földrajzi tereinek összekapcsolódásához. A világ távoli pontjai közötti kommunikáció és közlekedés sokkal egyszerűbb, olcsóbb napjainkban, mint valaha volt (Dudás et al. 2016). A felsőbb társadalmi rétegek tagjai többször tehetik meg, hogy hazautazzanak, sőt akár ingázhatnak is. A szegényebb rétegekbe tartozók viszont akár irreguláris vándorlásra kényszerülnek annak érdekében, hogy eljussanak a célterületre, a hazalátogatás pedig szinte lehetetlen számukra (Ehrkamp–Leitner 2006, Morosanu 2013a). A transznacionalizmus tehát a globalizáció egyik megnyilvánulási formája, és ezáltal rá is jellemző, hogy különböző földrajzi terekben eltérő mértékben és jellemzőkkel van jelen (Baldassar 2001, Dunn 2005, Vertovec 2009).

A transznacionalizmus megnyilvánulási formái között 6 főbb jelenséggör (*szociális morfológia, identitás, kulturális reprodukció, lokalitás újratermelése, hazautalások, politikai aktivizmus*) azonosítható. Az elsőt a *szociális morfológia* alkotja, amely a különböző társadalmi jegyekkel rendelkező (nemzetiségi) csoportok térbeliségével, számával és azok kapcsolatrendszerével foglalkozik (Vertovec 2009).

Az *öntudat* vagy máshogy nevezve az önazonosság (*identitás*) további fontos jelenséggöre a transznacionalizmusnak. A kivándorlóknál számos esetben épülhet fel az önazonosságuk több nemzetiséghez vagy éppen több területhez kötődve. A multilokalitás hatására többes önazonosság alakul ki bennük (Vertovec 2009). A célterületre érkezve, amennyiben számukra is megfelelő környezetet találnak, kötődni kezdenek hozzá, ehhez természetesen ottani befogadó közegre is szükség van. A többes önazonosság kialakulása során ugyanakkor fontos az a kérdés, hogy az egyénben a küldő területhez kötődő önazonosságrész az idő elteltével milyen mértékben változik? A célterületen tapasztalt nagymértékű multikulturalizmus, befogadó társadalom vagy éppen a világváros sajátos kultúrája, hangulata jelentős hatást gyakorolhat az egyénre (Wessendorf 2017), megváltoztatva annak személyiségét, gondolkodását. Mindez pedig magával hozhatja azt is, hogy eltávolodik a küldő területtől, az ott élő emberektől, és az egyre kevésbé lesz része az önazonosságának. Kialakulhat tehát egyfajta mentális távolság és mentális határ az egyénben a küldő ország felé. Természetesen a vázolt folyamatnak a fordítottja is végbemehet, amikor inkább megerősödik, vagy folyamatosan erős marad az eredeti önazonosság, vagy pedig egyfajta kettősség alakul ki, átmenetet képezve a két terület között (Ehrkamp–Leitner 2006).

Az új társadalmi közeghez történő alkalmazkodás és az önazonosság-változás leírására Sussman 4 főbb stratégiát („*affirmatív*”, „*szubsztraktív*”, „*additív*” és „*globális identitású*”) jelöl meg, aszerint, hogy az egyén milyen mértékben tartja meg anyaországából hozott önazonosságát, és mennyire nyitott az új közeg iránt. Az elmélet alkalmazható a vándorlási folyamat hazavándorlási fázisára is (Lados–Hegedűs 2016, 2017).

Az öntudat alakítását nagymértékben befolyásolja a *kulturális reprodukcióban* történő részvétel, illetve annak elérhetősége. A vándorlási célterületeken (mint például London) a különböző etnikai csoportok gyakran szerveznek saját kulturális eseményeket, így könyvbemutatót vagy éppen koncertet (Morosanu 2013a). Mindez tehát visszahat és erősítheti az egyén kötődését ehhez a kultúrához, valamint a saját küldő területéhez is. Ugyanakkor ezzel egy időben nemcsak saját kultúráját éli meg, de megerősíti saját transznacionális öntudatát is, mindeközben igazi multi- és transznacionális közeggé téve lakókörnyezetét.

A *lokalitás újratermelése* egy multikulturális nagyvárosi közegben könnyen végbemehet, különösen egy akkora világvárosban, mint London. A bevándorló társadalmi közösségek igyekeznek az otthont, azaz a leginkább lokalizált közeget megteremteni az anyaország határain túl is (Ley 2004, Kovács 2009, Váradi–Erőss 2013). A Szent István ház, a Balassi Intézet kulturális központja, vagy a magyar termékeket árusító

kisboltok mind-mind olyan térbeli képződmények, amelyek szintén a transznacionális jegyében jöttek létre, ugyanakkor hozzájárulnak a magyar önazonosság és kultúra erősödéséhez.

A célterületről történő pénzbeli *hazautalásokat* számos szakirodalom vizsgálta már (Jimenez-Martin et al. 2007, Sirkeci–Přivara 2017). Egyes országok külön programokat indítanak és kedvezményesen kezelik a külföldi hazautalásokat (Vertovec 2009). Az egyének és a családok szintjén létrejövő pénzügyi mozgás nagyon sok esetben az otthon lévők egyetlen megélhetési és túlélési forrása (Vertovec 2009).

A *politikai aktivizmus* szintén fontos kérdéskör a külföldön élő állampolgárok számára (Vertovec 2009). Számos politikai szervezet működött külföldön nagyobb számban élő honfitársai településén irodát (például a Momentum Mozgalom Londonban), ezzel is minél közvetlenebb kapcsolatot fenntartva a kivándorolt csoportokkal, illetve annak elérésére is, hogy minél nagyobb arányban éljenek a szavazati jogokkal. A kettős állampolgárság, a külföldön élő állampolgárok szavazati joga és annak formája számos vita tárgyát képezi napjainkban is (Pogonyi 2017). Természetesen az anyaországot jellemző politikai élet, az éppen aktuális kormány politikai álláspontja a kivándorlás és a külföldön élők esetében nagymértékben befolyásolja azt, hogy milyen érzésekkel indulnak el, vagy éppen hogyan viszonyulnak a visszavándorláshoz (Daugirdas–Pociute-Sereikiene 2018).

Több tanulmány és kutatás született a Magyarországra történő hazavándorlásról, valamint a visszavándoroltak szociális és önazonosság-jellemzőinek vizsgálatáról (Boros et al. 2013, Kovács et al. 2014, Lados–Hegedűs 2016), illetve a cirkuláris vándorlásról is (Ligeti 2019, Simonyi 2018). Ahogy azt a Bevezetőben is említettem, a már visszavándoroltakon túlmenően fontos megvizsgálni a jelenleg külföldön élő állampolgárok visszavándorlási szándékát is, sőt, ami talán még fontosabb, jellemezni a különböző csoportokat – nemcsak hazavándorlási szándékuk megléte vagy annak hiánya, de az anyaország felé érzett mentális távolság szerint is, hiszen mindez jelentős mértékben befolyásolja a hazavándorlási szándékuk erősségét.

Összegezve, nem könnyű tehát meghatározni azt, hogy ki minősül transznacionális személynek. A kategória egészen odáig szűkíthető, hogy csak azokat nevezzük transznacionálisnak, akik rendszeres és tartós határon átvéelő tevékenységet folytatnak (Portes 2001). Tágabb értelmezés szerint azonosítható egy ún. transznacionális szociális tér, amelybe az egyének különböző mértékben tartozhatnak, aszerint, hogy milyen mértékben veszik ki a részüket a transznacionális tényezők ismertett rendszeréből (Morosanu 2017). London tehát a maga sajátos multikulturális és kozmopolita világváros tulajdonságaival, a különböző kultúrák és eltérő társadalmi csoportok közelségével hatással van az egyénekre. Ennek iránya és erőssége azonban eltérő (Datta 2009). Míg egyesek bezárkóznak, kevésbé érzik jól magukat ebben a közegben, addig mások igazán önmagukra találhatnak benne. Jelen tanulmány célja annak bemutatása, hogy a kivándorolt transznacionális jegyekkel jellemezhető egyénekre hogyan hatott London, és hogy milyen mentális távolsággal rendelkeznek anyaországuk és az ott élők felé.

Módszertan

Empirikus kutatásomban vegyesen alkalmaztam kvalitatív és kvantitatív adatfelvételi módszereket. Az első szakaszban, 2019. márciusban online kérdőíves felmérést végeztem. A kérdőívet Facebook hirdetésként, célzottan a Londonban élő magyarság számára tettem közzé, ami összesen 42 575 elérésből 1502 hivatkozáskattintást generált. A kérdőívet összesen 222 fő töltötte ki, így a hivatkozáskattintásokból számolva a kitöltési arány körülbelül 15%. Ezzel a módszerrel sokkal inkább eljuthat egy-egy online platformon létrehozott kérdőív egy adott populáció felé, mint egyszerű láncmegosztás által, mindez pedig kiegészíthető közösségimédia-csoportokban történő megosztással is (amennyiben létezik a vizsgált populációnak megfelelő csoport). Ugyanakkor ezen csoportok jelentősen leszűkítik a mintavételi keretet, sőt olyanok is bele kerülhetnek, akik egyébként nem tartoznak a populációba. A hirdetéssel megjelenő kérdőív viszont kizárólag azoknak jelenik meg, akik rendelkeznek a célként megadott tulajdonságokkal. Jelen kutatás során a Londonban élő és Magyarország vagy a magyar nyelv iránt érdeklődők alkották a hirdetés célközönségét, a közösségi oldal mindössze ilyen, a kutatás szempontjából is releváns szűkítést tett lehetővé a célcsoport kialakítása során.

A kérdőívet kitöltő 222 fő (77 férfi és 145 nő) átlagos életkora 36,3 év, ezen belül a férfiaké 35, a nőké pedig 37 év körül alakult. A nemek szerinti torzítás az ismertetett módszertan mintavételi problémájából ered, azonban az adatok elemzésekor mindezt figyelembe véve vontam le a következtetéseket. A válaszadók 49%-ának felsőfokú és 48%-ának középfokú volt a legmagasabb iskolai végzettsége. A 2016. évi mikrocenzus adataival összehasonlítva a felsőfokú végzettségűek és a fiatalabb korosztályok erősen felülreprezentáltak a mintában. Mindez a vándorlás szelektív jellegével és az alkalmazott mintavételi eljárás elérési hibájából fakadó torzítással magyarázható.

Az adatfelvétel második szakaszában, 2019 májusában félig strukturált interjúkat készítettem. Az interjúalanyokat a londoni magyaroknak szóló Facebook csoportokban történő felhívással értem el. Az interjúkat Londonban, illetve néhány esetben online formában vettem fel, összesen 15 fő megkérdezésével. Az interjúkat minden esetben rögzítettem, majd az átiratokat elemeztem és összevettem a kérdőíves felvétel eredményeivel. Az interjúkészítés során a kérdőíves felvétel főbb eredményeivel már rendelkeztem, így a beszélgetés során feltett kérdéseim az eredmények jobb megértésére, mélyebb kifejtésére, illetve a téma és a kutatott társadalomföldrajzi jelenség részleteinek megismerésére irányultak.

A felvett adatok statisztikai elemzéséhez SPSS és Excel szoftvert használtam, valamint térképes és vizuális adatelemzést végeztem a QGIS és az ArcGIS szoftverek segítségével. A statisztikai adatelemzés során adatredukció céljából főkomponens-elemzést alkalmaztam, majd pedig klaszterelemzéssel határoztam meg a „külső” és a „belső” mentális határok szerinti főbb csoportokat, továbbá az összefüggések további feltárása érdekében egyszerűbb statisztikai számításokat (keresztábra-elemzés, korrelációanalízis) is végeztem.

A magyarok térbelisége Londonban

A magyarok londoni térbeliségének vizsgálata több szempontból is fontos. Egyrészt a lakóhely megmutatja azt, hogy milyen környékről, mely városrészeiről van a legtöbb információjuk. A távolabbi területekről általában kevesebb információval rendelkeznek, gyakran vélhetően csak hallomásból ismerik azokat. Mindez pedig befolyásolja a mentális határok városon belüli kialakulását. Ebben a fejezetben elsősorban a magyarok Londonba történő kivándorlását, és az egyes városrészek (1. ábra) felé érzett mentális határait mutatom be.

1. ábra

London kerületei The boroughs of London

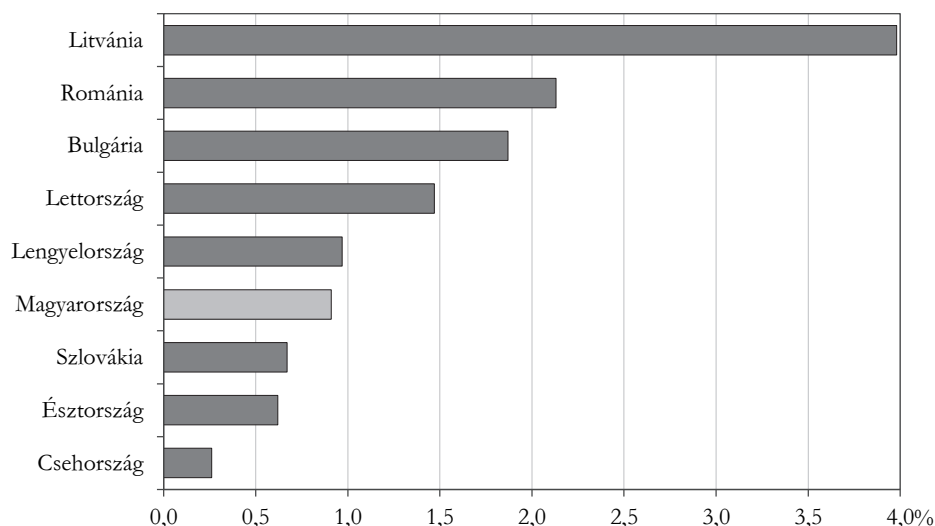
Az Európai Unió (EU) 2004. évi bővítését megelőzően az Egyesült Királyságba történő bevándorlás elenyésző volt, viszont azt követően évről évre egyre többen érkeztek az országba, a legtöbb magyar 2013-ban, amikortól számuk kismértékű csökkenésnek indult. A magyar trendek illeszkednek a 2004-ben csatlakozott többi országéhoz (Kováts–Papp 2016). 2019-ben az adó- és társadalombiztosítási számot (national insurance number – NIN) igénylők összesen 2923-ban voltak, ez a 2006. évi szintet közelíti meg, ugyanakkor valamelyest növekedett a 2018. évi 2777 főhöz

képest. Az, hogy ez egy második hullámhegy kezdetének tekinthető-e, még korai volna kijelenteni. NIN-t minden, az Egyesült Királyságban dolgozni szándékozó külföldinek igényelnie kell. Összességében az viszont megállapítható, hogy a többi 2004-ben vagy azután csatlakozó országhoz képest a Magyarországról kivándorlók száma jóval a csatlakozást követően érte el a csúcspontját. Magyarország mind abszolút számban, mind lakosságárányosan (2. ábra) körülbelül a középmezőnyben helyezkedik el a poszt-szocialista régióból.

2. ábra

Néhány poszt-szocialista országból 2018-ig az Egyesült Királyságba kivándoroltak lakosságáránya

The number of emigrants to the UK in proportion to the population of
some post-socialist countries

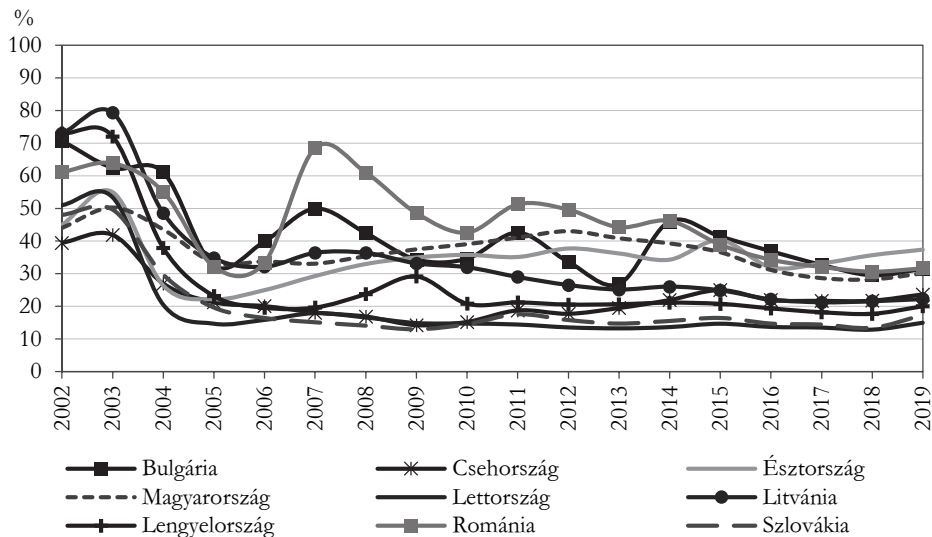

Forrás: NIN-adatok alapján saját szerkesztés.

Amennyiben a területiséget főváros-vidék viszonylatban vizsgáljuk (3. ábra), akkor az egész poszt-szocialista régióról megállapítható, hogy a Londonba történő vándorlás a csatlakozást követően veszített jelentőségéből, és a bevándorlók egyre inkább a Londonon kívüli területekre érkeztek, ami vélhetően anyagi okokkal, azaz a londoni magas lakhatási költségekkel magyarázható. Míg 2003-ban a magyar bevándorlók (424 fő) 50%-a érkezett Londonba, addig 2019-ben mindössze 30%-a. Legtöbben 2013-ban érkeztek, amikor is 41%-uk Londonban telepedett le.

3. ábra

A Londonba érkezők aránya az Egyesült Királyságba bevándorlók közül
Proportion of migrants' arrivals to London within the UK

Forrás: NIN-adatok alapján saját szerkesztés.

A Londonba érkező magyarok megoszlának aszerint, hogy kiknek a közelében szeretnének lakni (mindenképpen magyarok közelében; nem ragaszkodnak a magyarok közelségéhez; kifejezetten kerülik a magyarokat). Mindez nem magyar sajátosság, jellemző például a román állampolgárokra is (Morosanu 2013b), és ezt a megoszlást a kutatás interjúalanyai is megerősítették.

A londoni magyarságnak kialakult 2-3 hagyományos magterülete, ami már közvetlenül a 2004-es uniós csatlakozást követően megfigyelhető volt. A Getis-Ord G_i^* mutatóval meghatározott magas és alacsony gócpontokat (hot spot és cold spot¹) a 4. ábra szemlélteti.

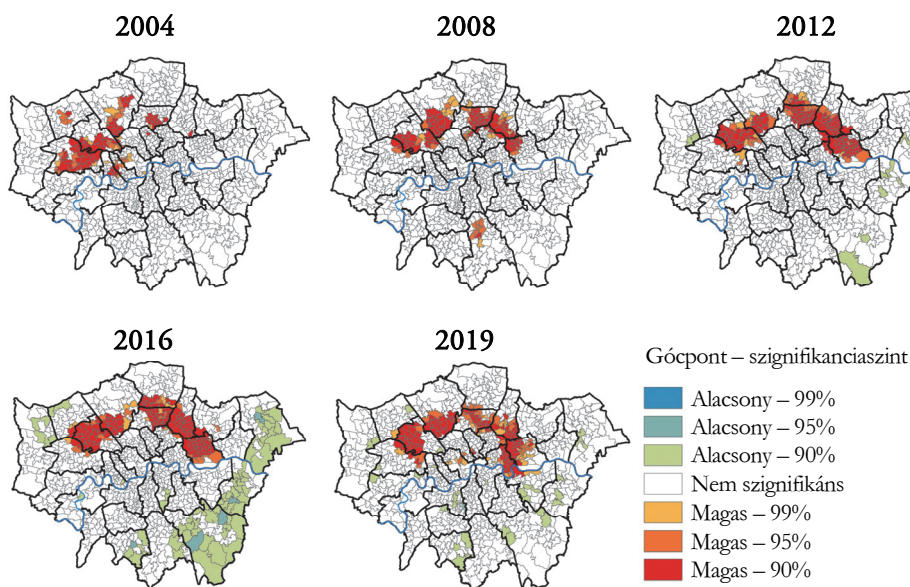
A város északi, északnyugati részein kialakuló gócpontok mint Ealing középső részei, Brent déli területei alkották a legfontosabb bevándorlási területeket a magyarok számára. 2008-ra Ealing kerület szerepe jelentősen csökkent, ugyanis ekkor már kevesebben érkeztek ide magyarok. Megnőtt azonban az északi és keleti kerületek jelentősége. A gócpontok ekkor Brent nyugati részei, Barnet déli, Haringey kelet és Waltham Forest déli részei voltak, de már megmutatkozott egyfajta keletre tolódás, amit más kutatók is azonosítottak korábban (Moreh 2014). 2012-től kezdve már egészen keleten Newham is jelentős gócpontként azonosítható az egyes években érkezett magyarok körében. 2019-re visszaszorult néhány gócpont, ugyanakkor már

¹ Azon területi egységek, ahol az átlagnál magasabb (hot spot) és alacsonyabb (cold spot) értékekkel találkozunk, miközben a környezetükben is hasonló területi egységek vannak (Getis-Ord 1996).

a belső területeken is azonosíthatók gócpontok. Az érkezések bizonyos része már Tower Hamlets területeire is benyúlik, és Islingtonban is azonosítható egy kisebb gócpont.

4. ábra

A magyar bevándorlók térbeli elhelyezkedése Londonban
The spatiality of Hungarian migrants in London

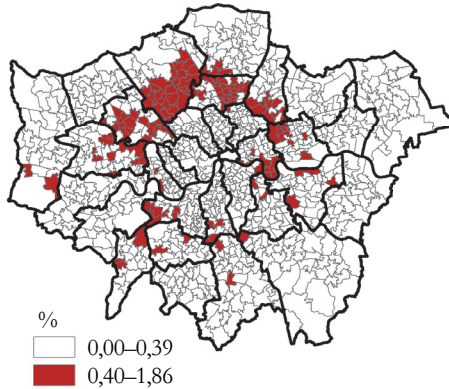
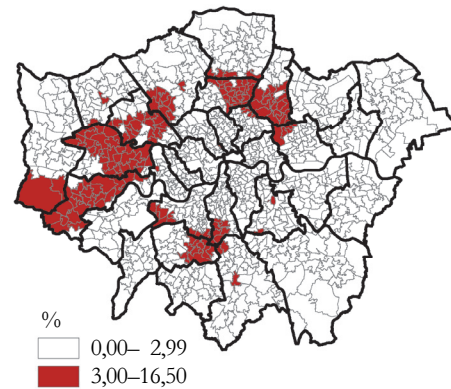
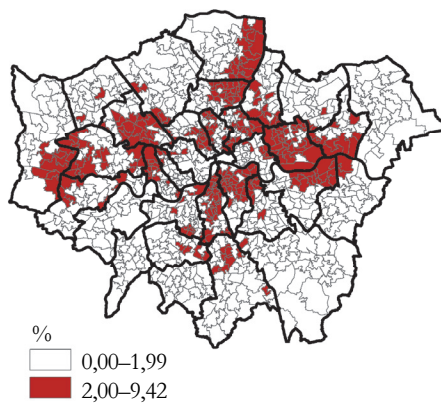
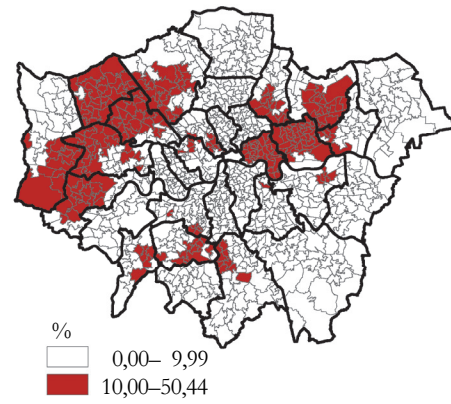
Forrás: Getis-Ord G_i^* mutató és NIN-adatok alapján saját szerkesztés (Getis-Ord 1996).

A magyarok főbb lakóhelyei összességében tehát Brent kerület, Barnet déli részei, Haringey keleti, Waltham Forest déli és Newham keleti területei. Mindez részben megegyezik a többi bevándorlócsoport városon belüli térbeli elhelyezkedésével. A magyarok leginkább a közép-kelet-európai országok állampolgáraival azonos területeken élnek, de jelentős számban található az említett kerületekben közel- és távolkeleti bevándorlócsoportok is (5. ábra). Ebben – többek között – az azonos kulturális és bevándorlási háttér, az ingatlanok ára és a már az országban jelenlévő azonos nemzetiségűek, rokonok térbelisége játszik fontos szerepet.

5. ábra

Az egyes bevándorlócsoportok térbeli elhelyezkedése Londonon belül, 2019

The main spatiality of certain immigrant groups within London, 2019

Magyar bevándorlók
Hungarian immigrants**Lengyel bevándorlók**
Polish immigrants**Afriai bevándorlók**
African immigrants**Ázsiai bevándorlók**
Asian immigrants

Forrás: NIN-adatok alapján saját szerkesztés.

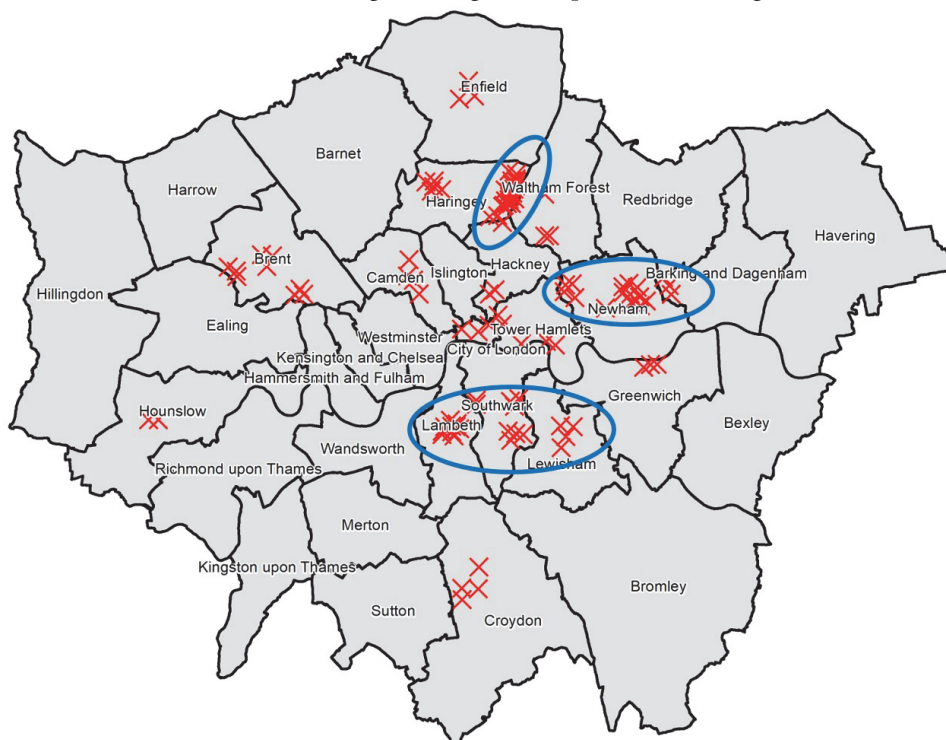
Mentális határok London egyes városrészei felé

A kérdőívben szerepelt arra vonatkozó kérdés is, hogy a válaszadó a város mely területét kerüli el, ha teheti. A válaszokból következtethetünk arra, hogy a londoni magyarok a város mely területei felé éreznek leginkább mentális határt, mely részeket kerülik el a térbeli mozgásuk során. A válaszadók 59%-a szerint van olyan városrész Londonban, amit tudatosan inkább elkerül, nem halad át rajta. Leggyakrabban

egyértelműen Tottenham-et említették, utána következett a keleti részen Stratford és East Ham, illetve a déli parton is azonosítható egy elnyúló csomópont, Brixton és Lewisham központokkal (6. ábra).

6. ábra

A londoni magyarok által „elkerülendőnek” megjelölt városrészek Londonban, 2019
„Areas to avoid” according to Hungarian respondents residing in London, 2019

Megjegyzés: N=222.

A magyarok térbeli elhelyezkedését az jellemzi, hogy Haringey kerület keleti területein viszonylag nagy számban élnek, azaz Tottenham-ben és annak szomszédságában. A földrajzi közelség ez esetben bizonyára közrejátszik abban, hogy gyakrabban észlelik az e területen jelentkező problémákat (mint például utcai konfliktusok, betörések, lopások, hangoskodások, rendőri intézkedések). Hasonló a keleti területek helyzete is, ahol szintén nagyobb számban találunk magyarokat. A déli városrészben viszont kevésbé jellemző a magyarok jelenléte, meglehet, hogy ezeket a részeket kerülik, bár nem feltétlenül személyes tapasztalat hatására. Utóbbit a kérdőívben alkalmazott nyitott kérdésekre adott válaszok és az interjúk is megerősítették. Számos esetben bizonyos városrészek felé nem személyes tapasztalat hatására alakulnak ki mentális határok. „Sok rosszat hallottam a kelet londoni részekről. Állítólag sokkal több ott a késeles és rablás (42 éves nő).”

Az összes említés 42%-a biztonsággal, bűnözéssel kapcsolatos okokat jelölt meg. A „veszély”, „bűnözés”, „félelem” szavak fordultak elő leggyakrabban, illetve többen kiemelték, hogy azon a területen, amit kiemelték, ott különösen az éjszakai élet jelent veszélyt. Az okok 5,5%-a tartalmazott nemzetiségi vagy faji hovatartozásra utaló tényezőket. Míg ezen válaszok egy része besorolható az első kategóriába is, hiszen bűnözéssel kapcsolatos félelmet is tartalmaz, addig egyes válaszadók okként egyszerűen felsoroltak néhány nemzetiségi, faji jellemzőt. A válaszok között arabokra és feketékre történő utalások is szerepeltek. A válaszadók 11%-a az egyéb kategóriát jelölte meg. Közülük legtöbben az életkörülményekre, a környezetre utaló negatív helyzetet említették, illetve több esetben a drog és a drogosok problémáját is.

A válaszadók tehát rendelkeznek bizonyos területek esetében mentális határokkal, amelyet elsősorban az ott tapasztalt vagy vélt bűnözés táplál. London bűnözési adatait tekintve valóban azonosíthatók a válaszadók által megjelölt gócpontok. Tottenham, Stratford és Brixton bűnözési rátája a hivatalos adatok szerint is kiemelkedik, ugyanakkor Tottenham-nek a rátájánál gyakoribb említése összefügghet a magyarok térbeli közelségével.

Hazavándorlási szándék és kapcsolatok Magyarországgal

A hazavándorlási szándék esetében először is meg kell vizsgálni azt, hogy a kivándoroltak összességében milyen kapcsolatokkal rendelkeznek az anyaországgal és a befogadó országgal. A fejezetben a jövőben hazavándorlást tervezők és a Londonban maradni szándékozók közötti főbb különbségeket vizsgálom. A kérdőívben szereplő „Tervezi-e, hogy valaha hazaköltözik az Egyesült Királyságból?” kérdésre adott válaszok mentén létrehozott két csoport az elemzés és a különbségtétel alapja. A válaszadók 27%-a tervezi, hogy valaha hazaköltözik, 37%-a pedig nem (a fennmaradó 36% pedig a talán válaszlehetőséget jelölte meg).

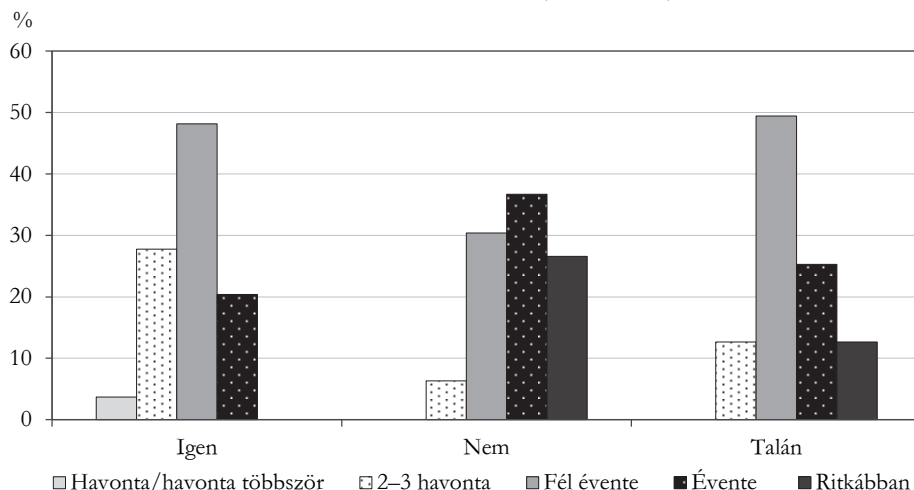
A hazavándorlási szándék szempontjából az egyik legfontosabb tényező az anyaországgal történő fizikai kapcsolattartás (7. ábra), és az otthoni barátokkal, rokonokkal való kapcsolattartás mennyisége, de talán még fontosabb annak a minősége. Míg a kérdőív felvétele pillanatában valaha is hazaköltözést tervezők 80%-a fél évente vagy annál sűrűbben hazlátogat Magyarországra, addig az azt nem tervezők 63%-a évente egyszer, vagy ritkábban utazik az anyaországba ($\varphi=0,455$; $p=0,000$). Érdekes lehet ezzel összefüggésben megvizsgálni azt is, hogy van-e különbség abban, hogy a rokonokon kívül hány barátot tudnak megnevezni, akikkel legalább heti szinten tartják a kapcsolatot. Míg 3-nál többet jelölt meg a hazaköltözést tervezőknek 57, addig a másik csoportnak mindössze 30%-a.

7. ábra

**A hazalátogatási gyakoriság és a hazavándorlási szándék (igen, nem, talán)
összefüggése a londoni magyarok körében, 2019**

Relationship between the frequency of visiting Hungary and
the intention to move back home (yes, no, maybe), 2019

Megjegyzés: a „Hazaköltözési szándék: Igen, Nem, Talán” állítással kapcsolatos válaszok alapján.

Ehhez a kérdéskörhöz kapcsolódó, ám némileg összetettebb kérdés a régi barátoktól történő eltávolodás és az újak megismerése, amely már integrációs helyzetekre és problémákra utal. Mindkét csoport esetében vannak közös vonások a „Milyen hatással volt a barátságaira a költözés?” kérdés tekintetében, melyre a következő négy állítás közül választhattak:

- Többségében az otthoni barátaimmal eltávolodtunk egymástól, itt pedig nehéz új barátokat szerezni.
- Többségében az otthoni barátaimmal eltávolodtunk egymástól, de itt könnyű új barátokat szerezni.
- Többségében az otthoni barátságaim megmaradtak, itt pedig nehéz új barátokat szerezni.
- Többségében az otthoni barátságaim megmaradtak, és itt könnyű új barátokat szerezni.

Összességében az első és az utolsó állítás arányában nincs jelentős eltérés a két elemzett csoport között. Mindkét csoport esetében körülbelül a válaszadók egyaránt 30%-a érzi úgy, hogy nehéz új barátokat szerezni, és az otthoniaktól is eltávolodtak, illetve ennek a fordítottja is igaz mindkét csoportra, hasonló arányban. Nagyobb a különbség a másik két állítás megjelölésében. A második állítást míg a hazaköltözni tervezők 11, addig a maradni szándékozók 32%-a választotta. A harmadik állítás

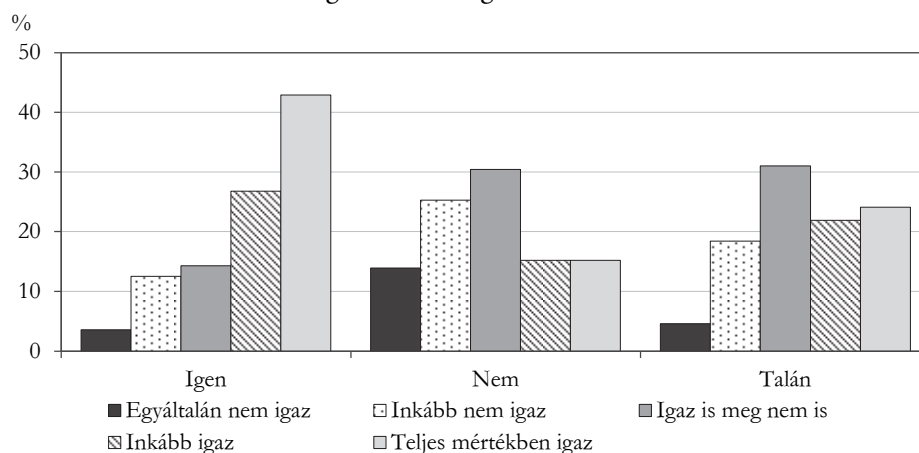
esetében pedig nagyjából megfordultak az arányok (32, illetve 5%-ra). Tehát a maradást tervezők 66%-a szerint könnyű új barátokat szerezni, a másik csoport esetében ez az arány 43%. A hazavándorlást tervező csoport 64%-ának többségében megmaradtak az otthoni barátságai, míg a maradást tervezőknél ez az arány 39%. Megállapítható tehát, hogy az ismerkedések és az otthoni kapcsolatok tekintetében van némi különbség a két csoport között ($\varphi=0,223$; $p=0,007$); a maradást tervezők könnyebben ismerkednek és kevésbé maradtak meg az otthoni kapcsolataik. Ugyanakkor ezt mindenképpen azonos folyamatként kell értelmeznünk, az interjúk ugyanis azt erősítették meg, hogy bizonyos válaszadók esetében a kapcsolatok és a barátságok az idő elteltével egyre inkább elhalványultak, egyre kevésbé tartották a kapcsolatot, kevesebbet utaztak haza, „nem volt már közös téma”, említették többen is. Ezzel szemben mások gyakrabban utaznak haza, és kiemelték, hogy az igazán erős barátságaik továbbra is megmaradtak.

A hazavándorlási szándék további meghatározó tényezője az anyaországához kötődő önazonosság erőssége (8. ábra). A válaszadóknak meg kellett jelölniük, hogy mennyire igaz rájuk a következő állítás: „A magyar kultúra és identitás fontos összetevője az személyiségemnek”. A hazavándorlást tervezők 70%-a inkább igaznak, vagy teljes mértékben igaznak tartotta ezt az állítást. Azok között, akik nem szeretnék visszatérni Magyarországra, ez az arány mindössze 30% ($\varphi=0,339$; $p=0,001$). A phi együttható értéke alapján is gyenge közepes közöttük az összefüggés.

8. ábra

A hazavándorlási szándék és az önazonosság erőssége a londoni magyarok körében, 2019

Intention moving back home and the strength of identity among Hungarians residing in London, 2019

Megjegyzés: „Hazaköltözési szándék: Igen, Nem, Talán”; Mennyire igaz Önre: „A magyar kultúra és identitás fontos összetevője az személyiségemnek” állításokkal kapcsolatos válaszok alapján.

Az átlagos jövedelmet tekintve nincs eltérés a két csoport között, ugyanakkor más szempontokból jelentősen eltérnek egymástól. Akik nem költöznének haza, azok sokkal gyengébb nemzeti önazonossággal rendelkeznek ($\varphi=0,339$; $p=0,001$), és a baráti viszonyokat tekintve talán könnyebben be is illeszkedtek a londoni környezetbe, és kevésbé kötődnek mentálisan és fizikailag Magyarországhoz, ritkábban is látogatnak haza. Maga a hazavándorlási szándék azonban csak egy adott pillanatot jellemez, bár a korábban ismertetett eredményekből egyfajta mentális távolság formálódására következtethetünk Magyarország és bizonyos kivándorolt csoportok között. Szükséges a mentális határ kialakulásának és jellemzőinek további vizsgálata, hiszen ezáltal sokkal részletesebben megismerhető a londoni magyarságra ható világvárosi környezet, valamint az ezzel együtt változó kapcsolatuk Magyarországgal és a magyarsággal.

Mentális távolság Magyarország és a londoni magyarok között

A tanulmány elméleti része kitért arra, hogy a nagyvárosba, multikulturális környezetbe vándorlóakra milyen sokrétű folyamatok hatnak, amelynek része a transznacionalizáció és maga a nagyvárosi környezet is. A folyamat során pedig kialakulhat bizonyos mértékű mentális távolság és ezzel együtt mentális határ is. A kérdőív egyik fontos kérdésköre a személyiség megváltozására, illetve az otthoni magyarsággal való kapcsolat alakulására vonatkozott. A szakirodalom alapján (Vertovec 2009) egyesek bezárkóznak, zárkózottabbak lesznek, míg mások sokkal elfogadóbbak és nyitottabbak. A kérdőívben a változásokhoz szorosan kötődő állítások arra vonatkoztak, hogy összességében hogyan ítéli meg a nagyvárosi életet, mennyire vesz részt a helyi magyar programokon, milyen attitűd jellemzi a magyarokkal kapcsolatban.

Az elemzés során 7 főkomponenst határoztam meg (1. táblázat). Az első főkomponensben a válaszadók „*megváltoztak, nyitottabbak lettek*”, a második főkomponensbe tartozókra leginkább igaz az, hogy „*csalódtak a magyarokban*”, a harmadik főkomponenst önállóan alkotja a zárkózottságra vonatkozó állítás, így ez a komponens tartalmazza a „*zárkózottabb lettem*” állítást. Ez az első három főkomponens mutatja a változásra vonatkozó állításokat. A következő négy már valamilyen tevékenységre, élethelyzetre vonatkozó főkomponens. A negyedikbe kerültek azok a válaszok, amelyek a „*kedvelem a multikulturális környezetet*” állítás felé mutatnak. Az ötödik főkomponensbe tartozó válaszadóknak összességében pozitív a kapcsolata a helyi magyarokkal. Önálló főkomponensben szerepelnek a nagyvárosi élet szeretetére vonatkozó állítások (például „*kedvelem a nagyvárosi életet*”), és végül a „*nyelvi gondokkal rendelkezék*” állítások alkotják a hetedik főkomponenst.

1. táblázat

**A főkomponenseket alkotó állítások és a klaszterek jellemzői
a londoni magyarok körében, 2019**

The statements that PCAs contain and the characteristics of
the clusters among Hungarians residing in London, 2019

Állítás	Főkomponens	1.	2.	3.	4.	5.
		klaszter				
Eltávolodtam az otthoni magyaroiktól Csalódtam a londoni magyarokban Úgy érzem, csalódtam az otthoni magyarokban	Csalódott a magyarokban					
Elfogadóbb lettem Úgy érzem megváltoztam az otthoni magyarokhoz képest Liberálisabb lettem Megváltozott a személyiségem, gondolkodásmódom Megváltoztam, másnak érzem magam, mint azelőtt	Megváltozott, nyitottabb lett					
Zárkózottabb lettem	Zárkózottabb lett					
A Londonban élő magyarok mindig kedvesek hozzám Rendszeresen veszek részt olyan programokon, ahol zömmel magyarok vannak Amikor Londonba költöztem, magyarokhoz közel szerettem volna lakni	Pozitív a kapcsolata a helyi magyarokkal					
Megterhelőnek érzem, amikor angolul kell beszélgetnem Ha tehetem, elkerülöm a nem magyarokkal történő találkozást	Nyelvi gondokkal rendelkezik					
Rendszeresen veszek részt olyan programokon, ahol különböző nemzetiségek is jelen vannak Szívesebben vagyok multikulturális környezetben, mint csak magyarokkal Könnyen ismerkedem más nemzetiségű emberekkel	Kedveli a multikulturális környezetet					
Úgy érzem London nem túlságosan nagy város számomra Szeretem a nagyvárosi életet	Kedveli a nagyvárosi életet					

Megjegyzés: a táblázat celláinak jelölése: világosszürke: elfogadja, egyetért az adott főkomponenssel; sötétszürke: elutasítja az adott főkomponenst.

Az ismertetett főkomponensek alapján klaszterelemzést végeztem az SPSS programban. A folyamat során összesen 5 klasztert azonosítottam, amelyeket különböző mértékben határoznak meg a bemutatott főkomponensek (1. táblázat, 2. táblázat). Az 1. klaszter esetében a válaszadókra az jellemző, hogy csalódtak a magyarokban mind Londonban, mind odahaza, és ezzel együtt eltávolodtak az otthoni magyarok-

tól. Ennek következtében nem igazán vesznek részt a magyarok által szervezett és látogatott programokon. Véleményük szerint a Londonban élő magyarok nem mindig kedvesek hozzájuk. Sőt, a klaszter tagjait az jellemzi, hogy már a Londonba költözéskor sem akartak magyarokhoz közel lakni. A multikulturális főkomponens felé pozitív attitűddel jellemezhetőek. A klaszter tehát összességében a magyarok felé erős mentális távolsággal rendelkezik, innen a klaszter elnevezése is, „*belső mentális határral rendelkező csoport*”, amelybe összesen 45 válaszadó került. Fontos kérdés az, hogy a magyarok felé mutató mentális határ már a kivándorlás előtt jelen volt-e a csoportban. Számos esetben az Egyesült Királyságba érkezőknek nem az első állomása London, sokszor más városban telepednek le először. Megerősítette ezt az az interjúalany is, aki Lutonban dolgozott először, és már ott negatív tapasztalatokat szerzett a magyarokkal kapcsolatban. Ugyanakkor a válaszadók közül sokan jelölték meg azt, hogy az otthoni magyarokban is csalódtak. Utóbbi állításból azt nem tudjuk meg, hogy már a kivándorlás előtt történt-e ez, vagy utána. A csoport tagjaira ugyanakkor nem jellemző az, hogy kivándorlásuk óta megváltoztak volna. Az eredmények arra utalnak, hogy a magyarok felé jelenlévő erős mentális határ részben az anyaországból hozott tapasztalatokon alapul, amelyet az Egyesült Királyságban róluk szerzett tapasztalatok tovább erősítettek.

A 2. klaszter hasonlóan vélekedik a honfitársakkal kapcsolatban, mint az 1. klaszter. Tagjaira azonban igaz a zárkózottságra vonatkozó főkomponens, azaz zárkózottabbakká váltak a kivándorlás után, amihez valószínűleg hozzájárult az is, hogy összességében a multikulturális főkomponens felé negatív attitűddel rendelkeznek, valamint a nagyvárosi életet sem igazán kedvelik. Rájuk tehát a nagyvárosi multikulturális környezet úgy hatott, hogy inkább bezárkóztak, viszont az is jellemző rájuk, hogy a magyarok felé is rendelkeznek mentális távolsággal, nem csak a tágabb környezetük irányába. Ez a klaszter a „*belső és külső mentális határokkal rendelkező csoport*”. A belső határ a magyarok felé, a külső pedig a londoni, nagyvárosi és multikulturális környezet felé mutat.

A 3. klaszter esetében kifejezetten hamis az az állítás, hogy megváltoztak, ugyanis nem lettek nyitottabbak és nem is rendelkeznek negatív belső mentális határral. Nyelvi problémákkal is küszködnek, és összesen 43 válaszadó került ebbe a klaszterbe. Innen tehát a klaszter elnevezése, hiszen a csoport tagjai „*nem változtak meg és nyelvi problémák*” jellemzik őket.

A 4. klaszterbe tartozó 55 válaszadó úgy érzi, hogy jelentősen megváltozott és nyitottabb lett. A magyarokban nem csalódtak, sőt keresik a társaságukat, és részt is vesznek magyar szervezésű programokon. Nyelvi problémáik pedig kifejezetten nincsenek, és alapvetően a multikulturális főkomponens felé pozitív értékeket mutatnak. Ez a klaszter a „*pozitív összképpel rendelkező csoport*”.

Az 5. klaszter 41 tagja jelentős mértékben zárkózottabb lett, és kifejezetten nem szereti a multikulturális környezetet, valamint küszködik bizonyos mértékű nyelvi problémákkal is. A klaszterbe tartozók „*zárkózottabbak lettek és nyelvi problémák*” jellemzik őket.

2. táblázat

A klaszterek és a főkomponensek összefüggése a londoni magyarok körében, 2019
 Relationship between clusters and PCAs among Hungarians residing in London, 2019

Klaszter	Megváltozott, nyitottabb lett	Csalódott a magyarokban	Zárkózottabb lett	Kedveli a multikulturális környezetet	Pozitív a kapcsolata a helyi magyarokkal	Kedveli a nagyvárosi életet	Nyelvi gondokkal rendelkezik
1.	0,0859	0,9242	-0,5088	0,3670	-0,6852	0,8982	-0,0698
2.	-0,2190	0,9125	0,5582	0,1987	-0,5146	-0,8964	-0,0718
3.	-1,5008	-0,7399	-0,3274	0,0704	0,0907	0,0669	0,5389
4.	0,7632	-0,5676	-0,5640	0,3923	0,7671	-0,0028	-0,5941
5.	0,2959	-0,5242	1,0331	-1,2026	0,1787	-0,1039	0,4494

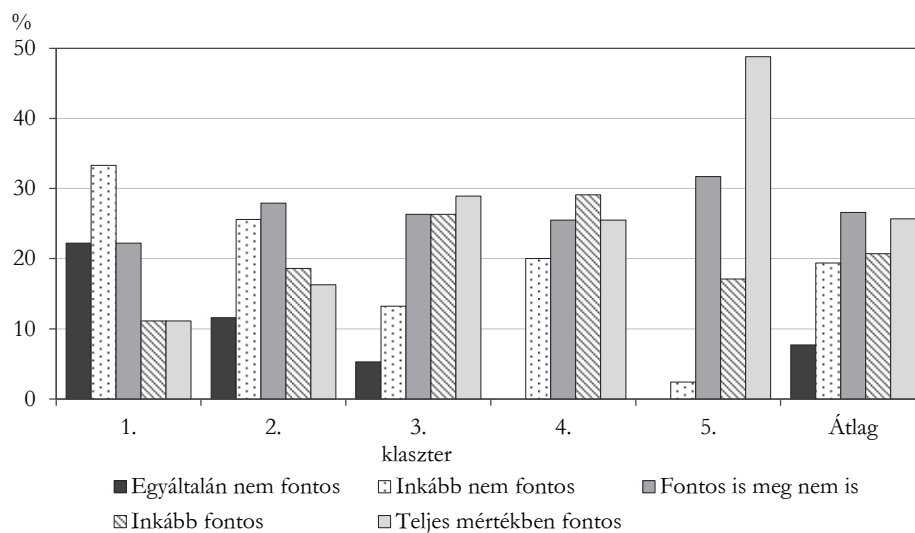
Megjegyzés: a táblázatban a világosszürke cellák a főkomponens elfogadását/a vele való egyetértést, a sötétszürkék pedig annak elutasítását jelölik.

A kapott klasztereket további kérdésekkel összefüggésben is vizsgáltam. Az egyik ilyen fontos mutató a korábban már tárgyalt hazavándorlási szándék, amely mutat némi eltérést a klasztereket vizsgálva ($\varphi=0,277$; $p=0,029$). A belső mentális határral rendelkező 1. klaszter esetében a hazavándorolni szándékozók aránya mindössze 20%, a maradni szándékozóké pedig 58%. Azonban a 2., belső és külső mentális határokkal is rendelkező csoport esetében a maradni szándékozók aránya 40%, esetükben magas (39%) a bizonytalanok aránya. A hazavándorolni szándékozók legmagasabb arányát az 5. klaszterben találjuk, akik nem csalódtak a magyarokban, illetve nem kedvelik a multikulturális környezetet. Közülük egyértelműen a hazavándorlást 34%-uk tervezi. A bizonytalanok legnagyobb arányát a 4. klaszterben találjuk, ahol a válaszadók 49%-a a „talán” válaszlehetőséget jelölte meg. Összességében tehát a belső mentális határral rendelkező klaszterek kevésbé tervezik a hazavándorlást, míg a nyelvi problémákkal küszködők és a multikulturális környezetet nem kedvelők tervezik legnagyobb arányban azt, hogy valaha hazaköltöznek. A legtöbb bizonytalan pedig a pozitív összképpel rendelkező csoportjában található. A magyarokkal jó viszonyt ápolnak, ezáltal nem is zárják ki a hazavándorlás lehetőségét.

A hazavándorlással összefüggően jelentős tényező az önazonosság erőssége, amit már a klaszterekkel összefüggésben elemeztem. A phi viszonylag magas értékéből ($\varphi=0,487$; $p=0,000$) a klaszterek közötti jelentős eltérésekre következtethetünk. Az 1. klaszterbe tartozó válaszadók személyiségében rendkívül gyengének mutatkozik a magyar önazonosság szerepe (9. ábra), és 56%-uk esetében inkább nem fontos, vagy egyáltalán nem fontos része a személyiségüknek a magyar önazonosság (22%-uk tartotta fontosnak). A 2. klaszter ehhez hasonló arányt mutat, de már kissé erősödő önazonosság-tudattal (35%-uk számára volt fontos). A 3. és a 4. klaszter esetében ez tovább erősödik (egyaránt 55%-uk számára volt fontos), míg az 5. klaszterben arányuk 65%, továbbá kiemelendő, hogy a *Teljes mértékben fontos* kategóriát a csoport 49%-a választotta.

9. ábra

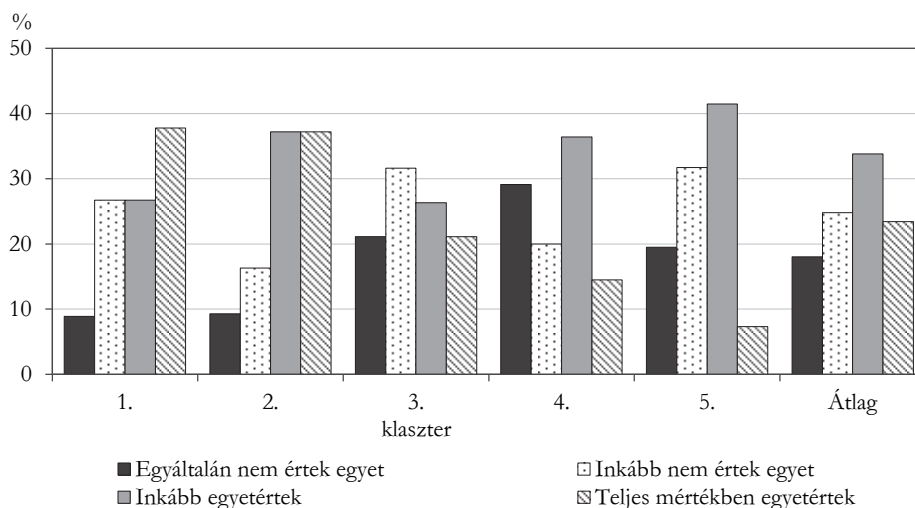
A klaszterek és az önazonosság erőssége a londoni magyarok körében, 2019
The clusters and the strength of the identity among Hungarians residing in London, 2019

Megjegyzés: A mennyire igaz Önre: „A magyar kultúra és identitás fontos összetevője az személyiségemnek” állítással kapcsolatos válaszok alapján.

10. ábra

A klaszterek és a kívülállóság érzete a londoni magyarok körében, 2019
The clusters and the sense of alienation among Hungarians residing in London, 2019

Megjegyzés: A mennyire ért Ön ezzel egyet: „Ha hazlátogatok, gyakran érzem magam kívülállónak” állítással kapcsolatos válaszok alapján.

A mentális határ jelenlétét erősíti, ha megvizsgáljuk a klaszterek elhelyezkedését azzal az állítással szemben, hogy „*Ha hazalátogatok, gyakran érzem magam kívülállónak*” ($\varphi=0,351$; $p=0,007$) (10. ábra). Az erős belső mentális határral rendelkező 1. és 2. klaszter tagjai nagyobb arányban értettek egyet az állítással, azaz gyakran érzik magukat kívülállónak, ha hazalátogatnak. Természetesen ennek több oka is lehet: több interjúpartnerem is megerősítette, hogy a hazalátogatásuk során gyakran úgy érezték, egyre kevesebb a közös téma, sőt az otthoni ismerősök is gyakran már „külföldiként” tekintettek rájuk. Ebben a folyamatban tehát mindkét fél szerepet játszik. Így alakulhat ki és formálódik tovább a kivándoroltak bizonyos rétegei esetében a mentális távolság az anyaország irányába.

Összegzés

A tanulmány elméleti háttere azt vázolta fel, hogy a kivándorlás milyen hatással van a vándorlókra, akik különböző mértékben részt vehetnek a transznacionalizáció folyamatában, számos formában tarthatják a kapcsolatot az anyaországban élőkkel, és Londonban szintén több lehetőség is adott számukra ahhoz, hogy ápolják nemzeti önazonosságukat. Azonban az is megmutatkozott, hogy a nagyvárosi miliő, a multikulturális környezet különböző hatással lehet az emberekre. A tanulmány kísérletet tett arra, hogy a határkutatásokat új szemponttal gazdagítva, a bordering és az othering fogalmain keresztül megvizsgálja azt, hogy e folyamatok hatása mentális határt alakít-e ki az anyaországgal és a szűkebb környezettel kapcsolatban. Amennyiben igen, akkor milyen erősségű ez a mentális távolság, és milyen faktorok mentén formálódik.

A kutatás során végzett empirikus felmérésből kiderült, hogy a Londonba érkező magyarok által előnyben részesített főbb lakóhelyek a nyugati városrészekből a 2000-es évek második felében folyamatosan keletre tolódtak, a 2010-es években pedig megerősödtek a kialakult gócpontok (hot spot). Haringey nyugati, Barnet déli részén és Newham kerületben élnek leginkább a magyarok. A legutóbbi években a város belseje – Tower Hamlet és Islington kerületek – felé történő elmozdulás is megfigyelhető volt. A legtöbben a fővárosba érkeztek, azonban az EU-csatlakozást követően London szerepe csökkent, ugyanis egyre többen választották az Egyesült Királyság vidéki területeit is.

A kérdőív a Londonban élő magyarok mentális határait a város különböző részei irányába is vizsgálta. Az elméleti részben bemutatott mentális határok jelentősen befolyásolják az emberek térbeli mozgását, valamint komfortérzetét bizonyos városrészek és saját környezetük esetében. Kutatásomban 3 főbb gócpontot azonosítottam, Tottenham és Stratford környéke, illetve a déli területeken Brixton és Lewisham kerület egyes részei.

A tanulmány fontos további eredménye az anyaország felé meglévő mentális határok vizsgálata és – ezzel részben összefüggésben – a hazavándorlási szándék megismerése. A főkomponens- és a klaszterelemzés során megalkotott 5 klaszter jelen-

tős eltéréseket mutatott. A belső mentális határokkal rendelkező 1. klaszter tagjai azok, akik a legkevésbé szándékoznak hazavándorolni. Viszonyuk a helyi és az anyaországi magyarsággal negatív, nem keresik a magyarok társaságát, nem is igazán vesznek részt helyi magyar programokon, és esetükben leggyengébb a nemzeti önzonosság. Ezzel ellentétben szeretik a multikulturális környezetet és könnyen, gyorsan ismerkednek más nemzetiségűekkel. A 2. klaszter mentális határokkal rendelkezik a magyarok és az anyaország felé, sőt londoni környezete felé is. Kevésbé érzik jól magukat a nagyvárosi környezetben, ezáltal feltételezhető, hogy ha megtehetik, akkor a jövőben elköltöznek Londonból. Hazavándorlási szándékuk szintén viszonylag alacsony. A legerősebb hazavándorlási szándékkal az 5. klaszter rendelkezik, ők egyáltalán nem csalódtak a magyarokban, azonban a kivándorlást követően zárkózottabbak lettek, és közülük sokan angol nyelvi problémákkal is küszködnek. A kivándorlóknak e csoportja valószínűsíthetően előbb-utóbb visszatér Magyarországra. A 4. klaszter pedig azokat a válaszadókat tartalmazza, akik körében legmagasabb volt a bizonytalanok aránya, a hazaköltözést tekintve. Habár e klaszter tagjai összességében pozitív irányultságúak mind londoni környezetük, mind a magyarok felé, és ez lehet az a csoport, melynek tagjai valaha, számukra kedvezőbb magyarországi környezet esetében hazavándorolhatnak.

A tanulmány bemutatta azt is, hogy a Londonba érkező magyarokat jelentősen eltérő hatások érhetik. Már a kivándorlás előtt és során is hoznak magukkal otthoni tapasztalatokat és előítéleteket a célterülettel kapcsolatban, melyek tovább formálódnak. Eltérő, hogy ki és mit tapasztal meg a londoni milióból, valamint az is, hogy kihez hogyan viszonyulnak a honfitársai. Néhány negatív példa is elég ahhoz, hogy jelentősen megváltoztassa az emberek véleményét. Jelen tanulmány egy keresztmetszeti vizsgálat eredményeit mutatja, és szükséges lehet a felmérés néhány éven belüli megismétlése is. Az eredményekből ugyanakkor kiderül, hogy a londoni magyarság semmiképp sem tekinthető homogén csoportnak, mert tagjai számos eltérő attitűddel és tapasztalattal rendelkeznek.

IRODALOM

- ABEL, G. J.–SANDER, N. (2014): Quantifying global international migration flows *Science* 343 (6178): 1520–1522. <https://doi.org/10.1126/science.1248676>
- BALDASSAR, L. (2001): *Visits home: Migration experiences between Italy and Australia* Melbourne University Press, Melbourne.
- BAUDER, H. (2011): Toward a critical geography of the border: Engaging the dialectic of practice and meaning *Annals of the American Association of Geographers* 101 (5): 1126–1139. <https://doi.org/10.1080/00045608.2011.577356>
- BOROS, L.–HEGEDŰS, G.–LADOS, G.–KOVÁCS, Z. (2013): Kivándorlás okozta társadalmi és gazdasági problémák kezelése Kelet-Közép-Európában *A Falu* 28 (4): 21–32.
- BRUBAKER, R. (2002): Ethnicity without groups *European Journal of Sociology* 43 (2): 163–189.
- CZAIKA, M.–DE HAAS, M. (2013): The effectiveness of immigration policies *Population and Development Review* 39 (3): 487–508. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2013.00613.x>

- DATTA, A. (2009): Places of everyday cosmopolitanisms: East-European construction workers in London *Environment and Planning A* 41 (2): 353–370.
<https://doi.org/10.1068/a40211>
- DAUGIRDAS, V.–POCIUTE-SEREIKIENE, G. (2018): Depopulation tendencies and territorial development in Lithuania *Regional Statistics* 8 (2): 46–68.
<https://doi.org/10.15196/RS080203>
- DRINKWATER, S.–EADE, J.–GARAPICH, M. (2009): Poles apart? EU enlargement and the labour market outcomes of immigrants in the United Kingdom *International Migration* 47: 161–190. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2435.2008.00500.x>
- DUDÁS, G.–BOROS, L.–PÁL, V.–PERNYÉSZ, P. (2016): Mapping cost distance using air traffic data *Journal of Maps* 12 (4): 695–700.
<https://doi.org/10.1080/17445647.2015.1061463>
- DUNN, M. K. (2005): A paradigm of transnationalism for migration studies *New Zealand Population Review* 31 (2): 15–31.
- EHRKAMP, P.–LEITNER, H. (2006): Rethinking immigration and citizenship: New spaces of migrant transnationalism and belonging *Environment and Planning A* 38: 1591–1597.
<https://doi.org/10.1068/a38349>
- FABULA, S.–BOROS, L.–HORVÁTH, D.–KOVÁCS, Z. (2017): *Divercities: dealing with urban diversity: the case of Budapest* Utrecht University, Utrecht.
- FARKAS, M.–DÖVÉNYI, Z. (2018): Migration to Europe and its demographic background *Regional Statistics* 8 (1): 29–48. <https://doi.org/10.15196/RS080103>
- GETIS, A.–ORD, J. K. (1996): Local spatial statistics: An overview. In: LONGLEY, P.–BATTY, M. (eds.): *Spatial analysis: Modeling in a GIS environment* pp. 261–277., John Wiley & Sons, New York.
- GLORIUS, B. (2018): Migration to Germany: Structures, processes, and discourses *Regional Statistics* 8 (1): 3–28. <https://doi.org/10.15196/RS080101>
- GYELNÍK, T. (2019): Opening of borders, reconstruction of a Bridge: positive aspects and polymorph multivalent phantom limitations in the region of Štúrovo and Esztergom. In: BOTTLIK, ZS.–GYELNÍK, T.–OCSKAY, GY.: *Changes in the representation of a borderscape* pp. 43–64., Central European Service for Cross-border Initiatives, European Institute of Cross-Border Studies, Esztergom.
- HARDI, T. (2009): Az államhatár mint térbeli jelenség. In: HARDI, T.–HAJDÚ, Z.–MEZEI, I.: *Határok és városok a Kárpát-medencében* pp. 11–38., MTA Regionális Kutatások Központja, Győr–Pécs.
- HOGG, M. A.–HOHMAN, Z.–RIVERA, J. (2008): Why do people join groups? Three motivational accounts from social psychology *Social and Personality Psychology Compass* 2 (3): 1269–1280.
<https://doi.org/10.1111/j.1751-9004.2008.00099.x>
- VAN HOUTUM, H. (1999): Internationalisation and mental borders *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 90 (3): 329–335. <https://doi.org/10.1111/1467-9663.00074>
- VAN HOUTUM, H. (2011): The Mask of the Border. In: WASTL-WALTER, D. (2011): *The Ashgate research companion to border studies* pp. 49–61., Routledge, Abingdon.
- VAN HOUTUM, H.–VAN NAERSEN, T. (2002): Bordering, ordering, othering *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 93 (2): 125–136.
<https://doi.org/10.1111/1467-9663.00189>
- ILLÉS, S.–KINCSES, Á. (2008): Foreign retired migrants in Hungary *Hungarian Statistical Review* 86 (12): 88–111.

- KINCSES, Á. (2019): A Magyarországon élő külföldi kötődésű népesség területi jellegzetességei, 2011–2017 *Területi Statisztika* 59 (5): 463–497.
<https://doi.org/10.15196/TS590502>
- KOVÁCS, N. (2009): *Szállítható örökség. Argentínai magyar identitásteremtés (1999–2001)* Gondolat, MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest.
- KOVÁCS, Z.–BOROS, L.–HEGEDŰS, G.–LADOS, G.–DUDÁS, G. (2014): What brings people back?: opportunities and obstacles of return migration in Central Europe. In: BROUČEK, S.–GRULICH, T. (szerk.): *Nová emigrace z České republiky po roce 1989 a návratová politika: náhled na problematiku v kontextu vývoje světových migrací: vznik moderních diaspor a transnacionálních společností* pp. 38–56., Etnologický ústav AV ČR, Praha.
- KOVÁTS, A.–PAPP, Z. A. (2016): Patterns of success amongst Hungarians living in the UK *Review of Sociology* 26 (4): 95–123.
- LADOS, G.–KOVÁCS, Z.–HEGEDŰS, G.–BOROS, L. (2013): Challenges of brain drain and obstacles of return migration on Hungary: An empirical perspective *Berichte Geographie und Landeskunde* 87 (4): 441–458.
- LADOS, G.–HEGEDŰS, G. (2016): Returning home: An evaluation of Hungarian return migration *Hungarian Geographical Bulletin* 65 (4): 321–330.
<https://doi.org/10.15201/hungeobull.65.4.2>
- LADOS, G.–HEGEDŰS, G. (2017): A visszavándorlás és az identitásváltozás kapcsolatának vizsgálata a hazatérő magyarok példáján *Területi Statisztika* 57 (5): 512–536.
<https://doi.org/10.15196/TS570503>
- LADOS, G.–HEGEDŰS, G. (2019): Return migration and identity change: A Hungarian case study *Regional Statistics* 9 (1): 150–167. <https://doi.org/10.15196/RS090109>
- LAINE, J. P. (2016): The Multiscalar production of borders: an introduction *Geopolitics* 21 (3): 465–482. <https://doi.org/10.1080/14650045.2016.1195132>
- LETENYEI, L. (2005): *Településkutatás. A települési és térségi tervezés társadalomtudományos megalapozása* Ráció Kiadó, Budapest.
- LEY, D. (2004): Transnational spaces and everyday lives *Transactions of the Institute of British Geographers, New Series* 29 (2): 151–164.
<https://doi.org/10.1111/j.0020-2754.2004.00122.x>
- LIGETI, A. (2019): Cirkuláris migráció Magyarországon *Statisztikai Szemle* 97 (4): 327–346.
<https://doi.org/10.20311/stat2019.4.hu0327>
- MOREH, C. (2014): Magyar bevándorlók az Egyesült Királyságban: Demográfiai, földrajzi és szociológiai körkép *Demográfia* 57 (4): 309–343.
- MOROSANU, L. (2013a): 'We eat all the same bread': the roots and limits of cosmopolitan bridging ties developed by Romanians in London *Ethnic and Racial Studies* 36 (12): 2160–2181. <https://doi.org/10.1080/01419870.2012.696668>
- MOROSANU, L. (2013b): Between fragmented ties and 'soul friendships': The cross-border social connections of young Romanians in London *Journal of Ethnic and Migration Studies* 39 (3): 353–372. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2013.733858>
- MOROSANU, L. (2017): Researching migrants' diverse social relationships: From ethnic to cosmopolitan sociability? *The Sociological Review* 66. (1): 155–173.
<https://doi.org/10.1177/0038026117703905>
- NEWMAN, D. (2006): Borders and bordering: Towards an interdisciplinary dialogue *European Journal of Social Theory* 9 (2): 171–186.
<https://doi.org/10.1177/1368431006063331>

- PERI, G. (2012): Immigrants, productivity, and labor markets *Journal of Economic Perspectives* 30 (4): 3–30. <https://doi.org/10.1257/jep.30.4.3>
- POGONYI, SZ. (2017): *Extra-territorial ethnic politics, discourses and identities in Hungary* Palgrave Macmillan, London.
- PORTES, A. (2001): Introduction: the debates and significance of immigrant transnationalism *Global Networks* 1 (3): 181–193. <https://doi.org/10.1111/1471-0374.00012>
- SCOTT, J. W. (2020): Bordering, ordering and everyday cognitive geographies *Tijdschrift voor economische en sociale geografie* 112 (1): 26–33. <https://doi.org/10.1111/tesg.12464>
- SHORE, C. (1997): Ethnicity, xenophobia and the boundaries of Europe *International Journal on Minority and Group Rights* 4 (3/4): 247–262. <https://doi.org/10.1163/15718119620907319>
- SIMONYI, P. (2018): Cirkuláció – Orvosság a migráció egyes bajaira? In: SZÓNOKYNE ANCSIN, G. (szerk.): *Magyarok a Kárpát-medencében 3. Migráció 2018* pp. 153–162., Innovariant Kft., Szeged.
- SIRKECI, I.–PRÍVARA, A. (2017): Cost of sending remittances from the UK in the aftermath of the financial crisis *Remittances Review, Transnational Press London* 2 (1): 47–56.
- SISKÁNE SZILASI, B.–HALÁSZ, L.–GÁL-SZABÓ, L. (2017): A magyar fiatalok erősödő kivándorlási szándékának kiváltó okai és jellemzői *Tér és Társadalom* 31 (4): 131–147. <https://doi.org/10.17649/TET.31.4.2885>
- VÁRADI, M. M.–ERŐSS, Á. (2013): „Kulturálisan vagyunk magyarok, mentalitásban szerbek vagyunk szerintem, igen.” Magyarországon élő vajdasági magyar migránsok és a jűgóbuli *Tér és Társadalom* 27 (2): 55–76. <https://doi.org/10.17649/TET.27.2.2507>
- VERTOVEC, S. (1999): Conceiving and researching transnationalism *Ethnic and Racial Studies* 22 (2): 447–462. <https://doi.org/10.1080/014198799329558>
- VERTOVEC, S. (2009): *Transnationalism* Routledge, Oxford.
- WEIS, L. (1995): Identity formation and the processes of „othering”: Unraveling sexual threads *The Journal of Educational Foundations* 9 (1): 17–33.
- WESSENDORF, S. (2017): Migrant belonging, social location and the neighbourhood: Recent migrants in East London and Birmingham *Urban Studies* 56 (1): 131–146. <https://doi.org/10.1177/0042098017730300>

INTERNETES FORRÁSOK

- BIOTEAU, E. (2007): *Everyday life near state borders: The social effects of the changing status of borders in Central Europe (Romania – Hungary)* Borders of the European Union: Strategies of crossing and resistance. <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-01170509> (letöltve: 2020. május 11.)
- JIMENEZ-MARTIN, S.–JORGENSEN, N.–LABEAGA, J. M. (2007): *The volume and geography of remittances from the EU* European Commission, Brussels. https://ec.europa.eu/economy_finance/publications/pages/publication10089_en.pdf (letöltve: 2020. május 11.)
- KOLOSSOV, V.–SCOTT, J. W. (2013): Selected conceptual issues in border studies *Belgeo* [Online] <https://doi.org/10.4000/belgeo.10532> (letöltve: 2018. június 6.)